

آموزش دختران و دو رویکرد متضاد در تغییرات اجتماعی دوره پهلوی اول

ساره عسگری

شکل‌گیری آموزش نوین به خصوص آموزش و تأسیس مدارس دختران از مسائلی قابل توجه تاریخ معاصر ایران می‌باشد. هنگام به قدرت رسیدن رضا شاه نظام آموزشی ایران در دست بخش خصوصی بود و رضاشاه در راستای هدف تشکیل ایران نوین به آموزش و پرورش به خصوص تأسیس مدارس دختران توجهی ویژه نشان داده و نهاد آموزش ایران را وارد مرحله تازه‌ای نمود. «حکومت رضاشاه اگر چه علاقه اصلی‌اش به تحصیلات عالی بود اما اولین رژیم بود که به تحصیلات ابتدایی و مشکلات مربوط به توده بی‌سواد توجهی ویژه نشان داد.»^۱ و امکانات قابل توجهی برای بهبود وضعیت زنان و افزایش مدارس ابتدایی دختران ایجاد کرد. چنانکه در سال ۱۳۰۲ شمار این مدارس به ۱۴ یا ۱۵ باب رسید^۲ و سه سال بعد این مدارس به ۲۰۳ باب افزایش یافت^۳، این روند موجب تهیه پیش‌نویس طرح مربوط به سوادآموزی زنان در سال ۱۳۰۸ گردید.^۴ تلاش‌های به عمل آمده باعث حضور رو به رشد دختران در مدارس شد به طوری که آمار فارغ‌التحصیلان دختر از ۱۲۰ نفر در مقابل ۴۷۵ پسر در سال تحصیلی ۵-۱۳۰۴ به ۱۳۱۶ دختر در برابر ۳۷۱۳ پسر در سال تحصیلی ۱۰-۱۳۰۹ رسید^۵ به طور کلی در سال ۱۳۱۱ حدود یک سوم دانش‌آموزان مدارس تهران را دختران تشکیل می‌دادند و این آمار در شهرهای دیگر نیز روند رو به رشدی داشته است. به عنوان نمونه در خراسان از حدود ۱۸۰۰۰ دانش‌آموز ۴۰۰۰ نفر دختر بودند. در آذربایجان نیز از ۲۲۰۰۰ دانش‌آموز ۵۰۰۰ نفر را دختران تشکیل می‌دادند.^۶ همچنین تعداد کل مدارس دخترانه از ۶۴۵ باب در سال ۱۳۱۰ به ۲۰۰۰ باب در سال ۱۳۲۰ رسید.^۷ گسترش مدارس نوین موجب کاهش تعداد مکتب‌خانه‌ها و محصلان آن گردید. چنانکه شمار مکتب‌خانه‌ها از ۲۴۰۲ در سال ۱۳۰۵ به ۱۸۹۰ در سال ۱۳۰۸

آموزش دختران و دو رویکرد متضاد در تغییرات اجتماعی دوره پهلوی اول / ساره عسگری

و تعداد شاگردان از ۴۵۹۹۸ به ۳۵۹۳۱ نفر کاهش یافت.^۸
جدول زیر روند رو به رشد فارغ التحصیلان دختر را از سال ۱۲۹۰ به سال ۱۳۱۲ نشان می‌دهد.^۹

عده فارغ التحصیلان			سال خورشیدی
جمع	دختران	پسران	
۴۷	۳	۴۴	۱۲۹۱
۹۳	۱۰	۸۳	۱۲۹۲
۱۶۶	۱۰	۱۵۶	۱۲۹۳
۳۸۵	۴۳	۳۴۲	۱۲۹۴
۳۸۶	۸۹	۲۹۷	۱۲۹۵
۶۰۳	۱۳۵	۴۶۸	۱۲۹۶
۶۹۰	۱۴۱	۵۴۹	۱۲۹۷
۷۱۴	۱۱۷	۵۹۷	۱۲۹۸
۷۲۳	۱۱۴	۶۰۹	۱۲۹۹
۷۸۷	۱۵۱	۶۳۶	۱۳۰۰
۹۸۷	۱۸۰	۷۹۸	۱۳۰۱
۱۱۹۶	۳۰۹	۸۸۷	۱۳۰۲
۱۶۰۹	۳۱۳	۱۲۹۶	۱۳۰۳
۱۸۷۶	۳۸۰	۱۴۹۶	۱۳۰۴
۲۲۵۹	۴۵۱	۱۸۰۸	۱۳۰۵

۲۹۸۷	۶۴۹	۲۳۳۳	۱۳۰۶
۳۱۴۰	۷۶۲	۲۳۷۸	۱۳۰۷
۳۹۹۶	۱۰۲۹	۲۹۶۷	۱۳۰۸
۴۶۶۴	۱۱۲۹	۳۵۳۵	۱۳۰۹
۵۶۳۳	۱۳۸۴	۴۲۴۹	۱۳۱۰
۵۴۱۷	۱۳۰۴	۴۱۱۳	۱۳۱۱
۶۵۳۶	۱۷۳۰	۴۸۰۶	۱۳۱۲

نوسازی دوره رضاشاه اگر چه از بالا به پائین و تابع اولویت‌های سیاسی بود^{۱۰} اما باید به خواست و واکنش مردم در تسریع در روند گسترش آن به خصوص در عرصه آموزش توجه کرد. این امر را نباید صرفاً دولتی و یا مستبدانه دانست با بررسی اسنادی که از مجموعه عرایض دوره پهلوی اول انتخاب شده است می‌توان این فرض را اثبات نمود. این اسناد از سوی مردم شهرهای مختلف ایران به مجلس شورای ملی فرستاده شده و درخواست تأسیس و یا عدم تأسیس مدرسه دخترانه را در شهر خود نموده‌اند و اطلاعات شایان توجهی را پیرامون واکنش مردم به نحوه تأسیس مدرسه دختران همچنین واکنش دولت به خواست مردم به دست می‌دهد.

متن اسناد:

[سند شماره ۱: نامه عده‌ای از اهالی نیشابور به نام هیئت معارف خواه مبنی بر تقاضای تأسیس مدرسه دخترانه در آن شهر]
اول دی ماه ۱۳۱۱

ساحت مقدس مجلس شورای ملی شیدالله ارکانه

شهر تاریخی نیشابور شهری است که از قدیم همواره محط رحال [منزل حاجت خواهان] و مجمع رجال علم و ادب بوده در نیشابور امثال امام موفق عطار، خیام نظیری نظام‌الدین حسن نیشابوری صاحب تفسیر و فاطمه نیشابوریه پرورش و هزاران رجال فقه و حدیث ظهور نموده‌اند. در مدرسه نظامیه نیشابور هزار جلد کتاب موجود بوده. بدبختانه چنین شهری امروز فاقد وسایل تعلیم و از حدیث فضایل و تربیت به شدت فقیر است. این بنده‌گان به نام هیئت معارف خواه داوطلبانه می‌کوشیم که شاید در عصر مشعشع پهلوی، آب رفته به جوی باز آید. با اشکالات قانونی و کسر بودجه که ما را دچار می‌کنند دبستانی برای دختران تأسیس و

دبستانی برای پسران در نظر است که دائر نمایم. که مدرسه ملی و دولتی موجود و قرب [نزدیک به] ۴۰۰ نفر شاگرد در آن دو مدرسه امرار عمر می کنند فاقد شرایط قلم و تربیتند.

استرحاماً تمنا داریم مجلس شورای ملی عطف توجهی بدین شهر تاریخی فرموده و در بودجه معارفی ۱۳۱۲ حصه [سهم] مملکت وسیع خراسان را وافی و حصه نیشابور را که ده هزار تومان مالیات معارفی آنست به خود نیشابور اختصاص دهند. نیشابور به مدارس متعدده ذکور و نسوان و فعلاً سه کلاس متوسطه احتیاج دارد. به اصولی که عرض شد تمنای توجه خاص داریم.

اعضاء م. بقراط، شیخ الاسلامی، بزرگ سعد، امین الاسلامی، آل شاریخی، سعیدی، شریعتمداری [و ۵ امضاء ناخوانا]

[حاشیه راست بالا]: ۲۰ دی ۱۳۱۱ رسیده است. کمیسیون محترم عرایض، [مهر]: مجلس شورای ملی، ثبت کل ۸۰۴۲، ۱۱/۱۰/۲۱ [۱۳].

در خصوص این سند اشاره به چند نکته ضروری به نظر می رسد: نخست اشاره متقاضیان به پیشینه تاریخی - فرهنگی شهر نیشابور که نشان می دهد فارغ از علائق محلی و قومی، موقعیت فرهنگی یک شهر در روند نوسازی فرهنگی و آموزشی آن نقش موثری را ایفا می کند، معرفی متقاضیان به عنوان انجمن معارف خواه خود دلیل دیگری به موقعیت فرهنگی ویژه آن شهر دارد. در صورتی که ساختار اجتماعی یک شهر دچار چنین تغییری نشده باشد که در آن انجمن های شهری جایگزین دسته بندی های قبیله ای شود هرگز نباید تصور چنین درخواستی را داشت. نکته دیگر این سند به جایگزینی امضاء متقاضیان به جای مهر باز می گردد می دانیم که امضاء پدیده ای وارداتی و اساساً غربی است و به طور فراگیر امضاء در اواسط عصر پهلوی اول پدیدار می شد. هر چند طی سالهای بعد همچنان مهر به عنوان شناسه ای غالب پایدار و باقی بود. این نکته که در انتهای چنین درخواستی با توجه به سال آن ۱۲ امضاء دیده می شود خود جای تأمل دارد. واکنش مجلس در برابر این تقاضا پیگیری و ارجاع آن به وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه است که متأسفانه پاسخ آن وزارت خانه موجود نیست.

[سند شماره ۲: پیش نویس نامه معاون اداری مجلس به ریاست وزارت معارف مبنی به پیگیری تقاضای اهالی نیشابور در خصوص تأسیس مدرسه دخترانه و تکمیل بودجه معارف آن شهر]

شماره ثبت: ۸۰۴۶۲	[نشان شیر و خورشید]	نویسنده: اسماعیلی
تاریخ ثبت: ۱۳۱۱/۱۱/۴	مجلس شورای ملی	تاریخ تحریر: ۱۳۱۱/۱۱/۱
کارتن ۱۳	اداره	پاک نویس: امید فخرائی
دوسیه ۴۴۶	دائرة دارالانشاء	تاریخ پاک نویس: ۱۳۲۱/۱۱/۱
شماره قبل		نویسنده سواد: مشروحه عریضه
مقصد و آدرس گیرنده		توسط که:
تاریخ ارسال: ۱۳۱۱/۱۱/۴		قیود مهمه

ریاست محترم کابینه وزارت جلیله معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

راجع به تقاضای توسعه معارف و تکمیل مدارس نیشابور و تخصیص عواید معارفی محل در سال ۱۳۱۲ برای این منظور مشروحه از اهالی آن جا رسیده است که سواد آن برای جلب توجه آن وزارت خانه ارسال می‌شود.

معاون اداری ریاست مجلس شورای ملی

سند دیگر در مورد شهر دیلمان از توابع لاهیجان [؟] است که شامل دو تقاضا در تأسیس مدارس در آن شهر می‌باشد در اینجا تنها یکی از آن دو ارائه شده است:

[سند شماره ۳: نامه اهالی دیلمان مبنی بر تقاضای تأسیس مدارس دخترانه و پسرانه در آن شهر]

۱۲ مرداد ۱۳۱۱

ساحت مقدس مجلس شورای ملی شیداله ارکانهم

با توجهات خاصیکه امروز اولیای امور پیشرفت و بسط معارف داشته مراتب تمنیات بنده‌گان را به آن مقام محترم تقدیم می‌نمائیم سیاهکل مختصر به یک باب مدرسه شش کلاسه قسمت زیادی از ذکور [و] اناث به واسطه انحصار و عدم گنجایش محروم از تحصیل در قسمت دیلمان در صورتی که عده زیادی از ذکور و اناث فوق‌العاده استعداد تحصیل دارند بکلی فاقد مدرسه و موسسات معارفی بر خواطر مقدس پوشیده نیست که با جمعیتی که در حومه دیلمان وجود دارد احتیاج به چندین باب مدرسه ذکور و اناث داشته و استعداد از آن مقام محترم داریم بنام معارف توجهی به سعادت ابدی و حیات علمی یک عده از نوباوگان مستعد شایسته بفرمائید اقل یک باب مدرسه ذکور و یک باب مدرسه اناث در حومه دیلمان تأسیس و چندین هزار سکنه این حدود را به داشتن آن دعاگو بفرمائید. اهالی دیلمان.

[ممه‌ور به مهر ۷۹ نفر از جمله: حسنعلی، عندالله المنیع، هادی بن عبدالله، امان الله، محمدعلی، علی

وثوقی، صالحی، مسلم، علی اکبر، ذبیح الله، محمد کاظم و ... [و تعداد ۶۸ مهر ناخوانای دیگر]

[حاشیه راست بالا: [کمیسیون محترم عرایض ۱۱/۵/۲۵ [۱۳]

[حاشیه چپ بالا: [اداره مالیه سیاهکل لاهیجان مراتب اظهار آقایان مالکین و ساکنین دیلمان را تصدیق

[؟] دهید ... [ناخوانا]

[مهر: [مجلس شورای ملی، ثبت کل ۶۵۸۸، ۱۱/۵/۲۶ [۱۳]

این سند خود گویای فهم متقاضیان آن در وجوب تأسیس مدرسه دختران به موازات مدرسه پسران است و به همان اندازه گویای درک دقیق آنها از الزام شیوه‌های نوین آموزشی می‌باشد. در پیگیری به عمل آمده از سوی مجلس وزارت معارف به پیوست نامه‌ای چنین پاسخ داده است:

سند شماره ۴: پاسخ وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه به اهل دیلمان

[نشان شیر و خورشید]

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

سواد: مراسله نمره: ۶۵۶۸/۱۵۳۴۲ مورخ: ۱۳۰۷/۳۰ [۱۳] سند اصل آن به نمره ثبت شد آقایان اهالی دیلمان - از مفاد شرحی که در تاریخ ۱۳۰۶/۱ [۱۳] مستقیماً به این وزارت خانه نوشته و از مفاد مراسله که به وزات جلیله داخله فرستاده بودید و از طرف وزارت مغری الیها برای اقدام به این وزارت خانه ارجاع گردیده است استحضار حاصل شد به طوری که به مکرر متذکر شده است چون در هذ السنه برای وزارت معارف اضافه اعتبار کافی فراهم نگردیده بود تأسیس مؤسسات جدید به هیچ وجه مقدور نشده البته اگر در سال آتی اضافه اعتبار فراهم شود نسبت به انجام تقاضای آقایان اقدام مقتضی به عمل خواهد آمد. سواد مطابق اصل است، [امضاء: ناخوانا]

این سند نشان می دهد متقاضیان تأسیس مدرسه اناث و ذکور در شهر خود تا چه حد مصر به انجام این امر هستند و چنان که از محتوای آن بر می آید تقاضاهایی نیز به وزارت معارف و داخله فرستاده اند، در واقع سند فوق سواد پاسخ مستقیم وزارت معارف به اهالی دیلمان است که به پیوست نامه ای برای اطلاع مجلس ارسال گردیده است.

در مقابل چنین سماجی برای تأسیس مدارس دخترانه در رویکردی متضاد مخالفت قشری از گروه های سنتی جامعه را نیز در خلال اسناد شاهد هستیم. این گروه ها به مخالفت با آنچه «نوسازی آمرانه رضا شاه» لقب گرفته برخاسته اند.

اسناد ذیل مربوط به قریه جعفریای از توابع استرآباد گرگان است که به گفته ایشان سپردن امور اطفال اناث به مدرسه برای ایشان سخت است و تقاضا دارند که آنها را از این امر معاف بدارند:

[سند شماره ۵: نامه اهالی جعفریای از توابع استرآباد گرگان به مجلس شورای ملی مبنی بر تقاضای ممانعت از تأسیس مدرسه دخترانه در آنجا]

به تاریخ ۸ شهریور ماه ۱۳۰۸

مقام منبع مجلس شورای ملی شیدالله ارکانه

با کمال توفیق و احترام معروض می دارد از قرار اینکه استماع می شود دولت علیه در حدود جعفریای خیال تأسیس مدرسه انائیه را دارد. البته چاکران از سابقه الاحقر در مقابل تصویب مجلس دارالشورای ملی شیدالله ارکانه و اوامر دولت علیه مطیع محض بوده و خواهیم بود و لکن افتتاح این مدرسه در بین چاکران هنوز زود و اطفال انائیه را به مدرسه دادن خیلی سخت است. از آن مقام منبع تقاضا می نمائیم که از تأسیس این مدرسه، چاکران را معاف فرمایند. در خاتمه بقای آن مقام منبع را از درگاه حضرت دوست خواستاریم. چاکران ملت جعفریای. ۸ شهریور ۱۳۰۸

[مهممور به مهر ۳۷ نفر از جمله:]، حاجی طواق محمد دوردی اوغلی در کمش تپه، حاجی قربان محمد

اوغلی، محمد اوغلی مقامی، آقا علی اوغلی، بهرام کلدی آخوند، کومیش تپه، ملاجوما اوغلی، حاجی سید محمد موحدین، محمد آزار همت بران اوغلی، ملا کامل قدیمی [و ۲۷ مهر ناخوانای دیگر] [حاشیه راست بالا]: مهر مجلس شورای ملی، ثبت کل ۴۵۴۸، ۲۷ شهریور ۱۳۰۸.
[حاشیه چپ بالا]: کمیسیون محترم عرایض، ۷/۶/۲۷ [۱۳۰۸]

[سند شماره ۶: خلاصه عریضه اهالی جعفربای]

[نشان شیر و خورشید]

دوره هفتم تقنینیه
مجلس شورای ملی
کمیسیون عرایض و مرخصی
قرار کمیسیون
تاریخ ۱۳۰۸/۷/۱۷
تاریخ ۲۷ مهرماه ۱۳۰۸

اهالی جعفربای استرآباد از تصمیم دولت راجع به تأسیس مدرسه انات در آنجا اظهار نگرانی و تقاضا دارند عجالاً صرف نظر شود.
[حاشیه راست]: به وزارت معارف ارجاع شود، [امضاء ناخوانا]

[سند شماره ۷: پیش نویس نامه رئیس مجلس شورای ملی به وزارت معارف در خصوص تقاضای اهالی جعفربای]

[نشان شیر و خورشید]

شماره ثبت: ۴۵۴۸
مجلس شورای ملی
نویسنده: سلامی
تاریخ ثبت: ۲۹ مهرماه ۱۳۰۸
کارتن ۳۶ دوسیه ۲۸
دائره دارالانشاء
پاکنویس: سلامی
شماره قبل:
تاریخ ۱۳۰۸/۷/۲۹
نوع وعده ضمائم ۱
مقصد و آدرس گیرنده
تاریخ ارسال ۱۳۰۸/۷/۲۹
یک سواد
قید مهمه

وزارت جلیله معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

عرض حال مهمموری به نام اهالی جعفربای در تقاضای عدم تأسیس مدرسه انات در آن حدود رسیده است که سواد آن برای اطلاع آن وزارت خانه و اقدام مقتضی لفاً ارسال می شود. رئیس مجلس شورای ملی [امضاء: ناخوانا]

[سند شماره ۸: پاسخ وزارت معارف و اوقاف صنایع مستظرفه در خصوص تقاضای اهالی جعفربای مبنی بر ممانعت از تأسیس مدرسه دخترانه]

[نشان شیر و خورشید]

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

بتاریخ ۱۴ ماه ۸ سنه ۱۳۰۸

نمره ۷۵۱۵ / ضمیمه ۱۹۴۰۵

اداره: تعلیمات عمومی

دایره: تعلیمات ابتدائی

ریاست محترم مجلس شورای ملی

در جواب مرقومه ۴۵۴۸ مشعر [خبر دادن] عرضحال قسمتی از سکنه جعفربای اعلام می‌دارد که بر اثر تقاضای اهالی در تأسیس مدرسه نوسان در صحرای تراکمه عجلتاً خودداری می‌شود. [امضاء و مهر:] وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

[حاشیه بالا راست:] کمیسیون محترم عرایض ۸/۸/۱۳۰۸

[حاشیه پائین وسط:] مهر مجلس شورای ملی ثبت کل ۵۱۷۵، ۱۶ آبان ماه ۱۳۰۸

از بررسی این سند تن (سند شماره ۵ تا ۸) چند نکته قابل توجه به دست می‌آید نخست آنکه متقاضیان مذکور (سند شماره ۵) با توجه به مهرهای آن اغلب از تجار و روحانیون هستند و این بر نقض آشکار دیدگاهی است که اعتقاد دارد «تجار نقش چشمگیری در شکل‌گیری مدارس نوین داشته‌اند»^۱ در اینجا با تجاری مواجه می‌شویم که همسو با روحانیون سنتی و مردم متعصب مانع شکل‌گیری مدارس دختران بوده‌اند. اما همچنان باید به نقش جغرافیای فرهنگی یک شهر یا روستا تأکید نمود و به طور مطلق نمی‌توان یک گروه را در صف مخالفان یا موافقان آموزش نوین دانست. اما نکته قابل توجه‌تر این اسناد پاسخ مساعد وزارت معارف مبتنی بر عدم تأسیس مدرسه دختران در منطقه مزبور و احترام به خواست مردم می‌باشد. این سند خلاف تصور غالب می‌باشد که اعتقاد دارد: «رضا شاه بدون توجه به مخالفت‌های روحانیون و مردم اقدام به تأسیس مدرسه دختران نمود.»^{۱۱} در واقع آنچه تاکنون به **تجدد آمرانه یا نوسازی دولتی لقب** گرفته است صرفاً با نگاهی سیاست زده و بدون توجه و اندک لطفی به اسناد و عرایض مردمی گفته و تکرار شده است. این اسناد نشان می‌دهد که خواست عمومی مردم در تأسیس یا عدم تأسیس یک نهاد آموزشی تا چه میزان تأثیر گذار بوده است. آن دیدگاه که بدون در نظر گرفتن اسناد حکم به آمرانه بودن تجدد عصر پهلوی اول می‌دهد بی‌شک باید با خوانش اسناد موازی آنچه در این اندک مجال بیان شد شیوه‌ای دیگر در تحلیل نوسازی عصر پهلوی اول بیابد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. کرونین، استفانی؛ رضا شاه و شکل‌گیری ایران نوین، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران، جامی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۴.
2. Genevieve L coy education of Girls in teran. An American womans impression of perssia metod, the daghdad times, 21 december 1923
نقل از همان، ص ۱۹۳.
3. Mahludji, Frauenbidung.p.50
نقل از همان، ص ۱۹۳.
۴. حتی عده‌ای پیشنهاد دادند در طرح اعزام دانشجو به خارج زنان نیز گنجانده شوند. نک: سالنامه پارس ۱۳۰۸.
۵. نخستین، مهدی؛ توسعه آموزش و تحصیل در ایران، پایان‌نامه دکترای زبان انگلیسی، دانشگاه کورنل، ۱۹۲۳، ص ۳۶۳، به نقل از استفانی کرونین، همان.
۶. همان، ص ۱۹۳.
۷. همان، ص ۲۱۰.
۸. عیسی صدیق، ایران نوین، ص ۶۲، به نقل از همان، ص ۲۰۰.
۹. ططری، علی؛ نخستین مدرسه دخترانه در آستارا، گنجینه اسناد، شماره ۶۹ ص ۶۱.
۱۰. همان، ص ۵۸.
۱۱. کرونین، استفانی، ص ۱۹۳.

اداره

۲۹

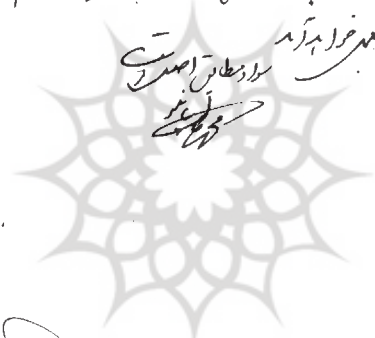

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

ل-۶۱۴

سواد: ۱۰۴۲ / شماره: ۵۵۰ مورخه: ۲۷/۲/۱۳۲۲ / وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه / ثبت شد

آقای دکتر... - که معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در تاریخ ۱۰/۱۰/۱۳۲۲...
... وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه...
... معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه...
... وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه...
... وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه...

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۲۱ - ل

شماره ۱۴ ماه ۱ سنه ۱۳۰۱

نمره ۷۰۱۰ ضمیمه
۱۹۴۵

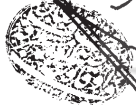
وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

اداره:
دایره:

تاریخ: ۱۳۰۱/۱۲/۱۹
رئیس قلم: محمد زاده

در مورد برده ۲۵۴۸ شوق و شکر در کتب مختلفه

مورد نظر در کتاب درسی در دوران درجه اول

خط کتبی - ۲ - ۱۰ - ۱۱
لا اله الا الله

کتابخانه ملی ایران / کتابخانه مرکزی

کتابخانه ملی ایران / کتابخانه مرکزی

Handwritten signature or initials.

Handwritten mark or signature.